

A cigányság integrációja kapcsolathálózati megközelítésben

Cigányság.¹ Ehhez a szóhoz sokféle dolgot, kifejezést szoktak társítani a mindennapi életben, a tudományos gondolkodásban és a politikai közbeszédben. Szegénység, kirekesztés, elmaradottság, diaszpóranemzet... Azt is szokták mondani, hogy az európai társadalmak feketéi.

Etnikai csoportjaikat ma már illik megkülönböztetni, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy társadalmi szempontból is erősen differenciált népcsoportról van szó. Egy részük már a társadalom jobb helyzetű csoportjaiba küzdötte fel magát, azonban többségük a társadalmi lét peremén vagy alatta él, és sokan az elfogadhatatlan mélyszegénységben. A szegénység kialakulásában, amely a gyengébb társadalmi csoportokat veszélyezteti, elsősorban strukturális tényezők játszanak szerepet, a gazdasági-társadalmi helyzet, a munka világában betöltött foglalkozási pozíció és az ahhoz szükséges ismeretanyag, tudásszint egyenlőtlen elosztása. Nazroo (1997) azonban kiemeli, hogy etnikai kisebbségek esetében az egyenlőtlenségek és a szegénység létrejöttében lényeges dimenzió maga az etnicitás is. Ugyanis a többségi társadalom különböző mechanizmusokon keresztül korlátozza az etnikai kisebbségek számára a társadalmi erőforrásokhoz való hozzájutást, ezért népességbeli arányuknál nagyobb mértékben kerülhetnek a szegények közé.

Ebben a dolgozatban a hazai romák integrációs problémájának újfajta megközelítésére teszek kísérletet. A kapcsolathálózati irányzat nemzetközi és hazai kutatásait átgondolva, véleményem szerint a romák társadalmi integrációjához szükséges, de nem elégséges tényező a formális munka világába, a különböző társadalmi intézményekbe, a jóléti juttatásokba való bekapcsolódásuk. Az elmúlt évtizedek, de az utóbbi évek gyakorlata is azt bizonyította, hogy a legjobb szándékok ellenére is növekedtek hátrányaik a

¹ A cigány szó helyett mostanában a roma kifejezést szokták használni, mivel annak jelentéséhez számos pejoratív tartalom kapcsolódik. Bari Károly több évvel ezelőtt hívta fel a figyelmet arra, hogy a roma népcsoport kisebb, mint a cigány, és a név használata helytelen. Dolgozatomban azért használom többségében a cigány kifejezést, mert azok az emberek, akik között kutatásomat végzem, magukat cigánynak nevezik.

munkaerőpiacon, az egészségi állapotban, az iskolai végzettségben, a lakáshelyzetben, összességében szegregációjuk és kirekesztettségük dermesztően hat rájuk, de a többségi társadalomra is. A kapcsolathálózat elmélete éppen arra mutat rá, hogy a társadalmi integráció és a mobilitás sokkal inkább a mikroszinten működő erős és gyenge kötésű emberi kapcsolatokon nyugszik, mint a makroszintű intézményeken.

Elsőként a társadalmi integráció történetét ismertetem a cigányság szempontjából, majd magát a fogalmat értelmezem a kapcsolathálózati elmélettel összefüggésben. Végül egy nagyobb kutatási anyagból kiemelve egy testvérpár élettörténetén keresztül szeretném bemutatni az erős és gyenge kötések szerepét a társadalmi integráció folyamatában.

Az európai cigánypolitika szakaszai

Az európai cigányságot, ezen belül a magyarországit is, évszázadokon keresztül nem tekintették önálló népcsoportnak, nem illett bele a nemzetállam szigorú definíciójába, annak ellenére, hogy a külső antropológiai jegyek és a mindennapi élet megszerveződésének kerete látható bizonyítékait adták ennek.

Liégeois (1987) az európai cigányság történetét ezen etnikai jelleghez való viszony mentén három szakaszra osztja. Az *első szakaszra* (16–18. század) a számkivetéses kirekesztés a jellemző, amikor sem vándorolniuk, sem letelepedniük nem volt szabad. Míg a mezőgazdasági munkaerő-feleslegből létrejött koldusokat, csavargókat, szegényeket erkölcsileg elítélték, elkülönítették, addig a cigányokat az elkülönítettekben is kirekesztették. Így váltak elkülönült társadalmon kívüliekké. A *második szakaszban* (18–20. század) miután bebizonyosodott a kirekesztés teljes sikertelensége, a nomád életmód zavarta az állam rendjét, a „csavargó” adminisztratív státusát kapták meg. Figyelmelen kívül hagyva etnikai másságukat és kulturális sajátosságait, az állam harcot indított, és büntette társadalmon kívüli életmódjukat. Az asszimilációs politikába beletartozott közösségeik szétverése, az egyének feletti kontroll, a cigány kultúra létének tagadása. A *harmadik szakaszban* (20. század második fele) a jóléti államok integrációs politikájának következtében újfajta cigánykép alakult ki. A cigány ember szánalmas szegény, akit integrálni kell a társadalomba. Ebben a megközelítésben a szegénység mint társadalmi helyzet lett felnagyítva, a kulturális másság, ill. etnikai jelleg teljesen háttérbe szorult. A rendőr helyébe a szociális munkás lépett, akinek együttes feladata a gondozás és a kontroll (tehát teljes asszimilálás). A teljes asszimilációért, az etnikai tudat elhagyásáért pedig szociális jóléti jutalmak jártak) járnak.

Az ENSZ 1976-os jelentése fogalmazza meg elsőként, hogy a jóléti államok „integrációs politikája” ellentmond az alapvető polgári szabadságjogoknak és a kisebbségi jogok garantálásának. Ennek ellenére az egyes országok gyakorlati politikája mind a mai napig súlyosan sértik az ENSZ-dekrétum alapelveit.

A társadalmi integráció értelmezése

A társadalmi integráció kérdése, mibenléte régóta foglalkoztatja a társadalomtudósokat, talán egyetlen szociológiai irányzat sem hagyja figyelmen kívül ezt a kérdéskört. E bonyolult társadalmi jelenség összefüggéseinek megértéséhez *Habermas (1981)* visz közelebb minket. A társadalmi integráció fogalmát rendszerintegrációs és szociális integrációs mechanizmusok szétbontásával közelíti meg. A *rendszerintegrációt* úgy értelmezhetjük, mint a gazdaság és a társadalom formális szervezeteinek egymáshoz kapcsolódását és az egyén funkcionális betagozódását ebbe, az utóbbin pedig azoknak az értékeknek és normáknak az elsajátítását, amelyeket a mindennapos közvetlen emberi kapcsolatokban követendőnek és kikényszerítendőnek tekintenek. A *szociális integráció* az elsődleges szocializáció segítségével megy végbe, amely során az egyén elsajátítja a saját életvilágának normáit, értékeit, kulturális standardjait. Legfontosabb eszköze a közvetlen személyközi kapcsolatokba beágyazott kommunikáció, amely közvetíti az életvilágot, és kikényszeríti annak követését.

A társadalmi integráció folyamatának feltárásához közelebb kerülhetünk, ha a habermas-i fogalmakat összekapcsoljuk a *kapcsolathálózati kutatás* (network) eredményeivel és fogalmaival. A szociális integráció erős érzelmi kötődéseken keresztül zajlik, és ezek a mély emberi kapcsolatok az alapvető biztonságot nyújtják az ember számára. *Granovetter (1982)*, *Lin (1987)* és mások ezeket *erős kötéseknek* nevezik, és az expresszív társadalmi cselekvésekkel kapcsolják össze. Fontos, hogy az ember ezeket a kapcsolatait élete végig megőrizze, ápolja, hiszen nélkülözhetetlen erőforrásokat, különböző segítségformákat tartalmaznak a mindennapi gondok megoldásában. Az egyént körülölelő családi, rokoni és baráti hálózatban létrejövő erős kapcsolatok a társadalmi struktúra szoroson kötött csomói. De ahhoz, hogy társadalmi integrációról beszélhessünk, e szoros, érzelmeteli csomók sokasága között is létre kell jönnie csoportközi interakcióknak, amelyeket a szomszédok, munkatársak, közelebbi vagy távolabbi ismerősök kapcsolatai hoznak létre. Ezeket *gyenge kötéseknek* nevezik, és az instrumentális cselekvés fogalmát társítják hozzá. Funkciója a különböző társadalmi erőforrások megszerzése, az olyan javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, amelyek

elvileg mindenki számára adottak, és amelyek nélkülözhetetlenek a társadalmi tagsághoz, ill. társadalmi integrációhoz.

A társadalom erősen hierarchizált, az alacsonyabb státusú csoportok kevesebb erőforrásokkal rendelkeznek, ezért társadalmi helyzetük javításához elengedhetetlenül szükséges, hogy hozzájuthassanak más, jobb helyzetű rétegek rendelkezésére álló társadalmi javakhoz és szolgáltatásokhoz (iskola, lakás stb.), valamint e javak megszerzéséhez szükséges szociális kompetenciákat is elsajátíthassák. Ehhez is konkrét személyközi kapcsolatokra, személyes modell tanítására, követésére, útmutatására van szükség.

Ha az egyén szintjén értelmezzük a társadalmi integrációt, ehhez mindenképpen szükség van erős kötésekre és gyenge kötésekre. Az erős kötések nélkül nem lehet létezni, és ennek hiányában tartalmaz gyenge kötésekre se lehet szert tenni, azonban az erős kötések megléte nem feltétlenül eredményez társadalmi integrációt.

Kisebbségi csoportok társadalmi integrációjának nehézségei

A szociális integráció egy adott életvilág kulturális standardjaiba való beépülés, önkéntelen elfogadása a szubjektív világnak, melyet az érzelmi kapcsolatok fognak körül. Az életelvek és a mindennapok megszerveződésének talán soha meg nem fogalmazott, kimondott norma- és cselekvésrendszere, amit megkérdőjelezni, megtagadni nem lehet anélkül, hogy az ember ne számoljon e közösségből való kirekesztésével.

A többségi társadalom esetében az egyén a szociális integrációja során saját többségi társadalmának kulturális standardjait sajátítja el többé vagy kevésbé, de ha kevésbé is, akkor is pontosan tudja, hogy hol jelentkeznek saját deficitjei, mert a viszonyítási, ill. a vonatkoztatási alap adott.

A kisebbségi csoportba beleszületett egyén saját kisebbségi kultúrájának átörökítésében vesz részt, azzal azonosul, mert nem tehet mást, hiszen nincs választási lehetősége. Ez az elsődleges csoport adja számára azokat az *erős és gyenge kötések*et, értelmezési kereteket, cselekvési mintákat, erőforrásokat, amelyek megteremtik számára az alapvető biztonságot. A saját kisebbségi csoport elvárja tagjától, hogy sikeresen teljesítsen a közösségben, és ne rúgja fel íratlan szabályait.

Ugyanakkor a többségi társadalom is elvárja, hogy a kisebbségi létbe született egyén kövesse normáit, úgymond integrálódjon, de kisebbségi-egyéni szinten is elemi érdek a többségi társadalom erőforrásainak megszerzése. Tehát a kisebbségi személyeknek, így a romáknak is két kultúrában szükséges közlekedniük. Ehhez azonban kettős, vagyis bikulturális szocializációs folyamatra van szükségük, így mind a többségi, mind a kisebbségi társada-

lomban szükségük van a gyenge és az erős kötésekre. A fentebb leírtakat a következő táblázatban szemléltetem.

A társadalmi cselekvés iránya	A társadalmi cselekvés típusa	
	Erős kötések hálózata	Gyenge kötések hálózata
Kisebbségi csoport felé irányuló cselekvések (endogén kapcsolatok)	Értékes erőforrások megtartása Érzelmi biztonság Személyes identitás Segítségnyújtás a mindennapokban Elsődleges szociális integráció Tagjai: család, rokonság, barátok	Új erőforrások megszerzése, régiak megtartása A kisebbségi lét komplex reprodukálása Kisebbségi identitás megerősítése Védelem a többségi társadalommal szemben Tagjai: rokonok rokonai, barátok barátai, ismerősök, szomszédok
Többségi társadalom felé irányuló cselekvések (exogén kapcsolatok)	új erőforrások megszerzése a többségi társadalomban való eligazodás szociális kompetencia növelése adaptálódás másodlagos szociális integráció tagjai: barátok, modellek, mediátorok	Új és jobb társadalmi erőforrások megszerzése Társadalmi identitás, állampolgárság Érdekképviselő Társadalmi megbecsültség Felfelé mobilitás Tagjai: barátok barátai, szomszédok, iskola- és munkatársak, hivatalos személyek

Kálmán és János

A testvérpár múltját és jelenét, családjuk történetét levéltári dokumentumok segítségével és az általuk elbeszélte életsors alapján állítottam össze. A jelenlegi terjedelmi korlátokat figyelembe véve három generáció múltját követem végig, a jelenre, tehát gyermekeikre és unokáikra nem térek ki.

A nagymama (P. Erzsébet)

P. Erzsébetről (1854-1921) még keveset lehetett megtudni. A család alig őrzött meg emléket róla, élő unokái már halála után születtek. A dokumentumok adtak némi útmutatást.

Az idő tájt, mikor még élt, a falu határán kívül lévő cigánysoron 5-6 cigány család lakott. Helybéli születésű, egy lánytestvéréről lehet tudni. Élete során 10 gyermeknek adott életet, de csak három élte meg a felnőttkort. Nem

kötött hivatalos házasságot férjével, pedig ekkor már a telepen ez szokás volt. Valószínűleg L. István (1859–1900) lehetett gyermekei apja, mivel a halott bejelentőjeként P. Erzsébetet jegyezték be az anyakönyvbe. Az unokák szerint zenészember volt nagyapjuk, és jó primás hírében állt, de napszamosként tüntették fel a halotti anyakönyvben.

A nagymama egész életét a zárt és izolált cigány közösségben töltötte, a napszamos munka csak ritka alkalmat teremtett a falusiakkal való találkozásra. De ennek ellenére a többségi társadalomhoz való igazodásukra utal teljes nyelvcserejük – ekkorra már elhagyták nyelvüket – a házasságkötési és keresztelési szokások átvétele, a letelepült életforma, amit az 1897-ben az apjától örökölt házasingatlan is jelez.

Felnőtt gyermekei

Máriának (1890-?) az első házasságából (a házasságkötés ideje 1915) született négy gyermeke, majd férje is korán meghalt. Ezt követően V-ra költözik, ahol második férjével élt. A család integráns része maradt, úgy emlékeznek vissza rá, aki minden búcsú alkalmával hazalátogatott.

János (1893–1968), akiről a következőkben részletesen olvashatunk.

István (1895-?) a szomszéd községből választott magának párt, akivel 1915-ben házasodott össze. Gyermekek nem született, mert hamarosan kivittek a frontra, és ott halt meg.

A szülők (János és Klára)

A család további történetét János (1893–1968), Erzsébet második gyermekének életén keresztül tudjuk nyomon követni.

Iskolába nem járt, élete végéig analfabéta maradt, de családjában elsajátította a megélhetést biztosító padlástapasztást, vályogvetést. A közösség normáinak megfelelően a közeli faluból, B.-ből választott magának cigány lányt. Első gyermekük 1914-ben látta meg a napvilágot, de besorozták katonának, ezért a következő gyermekek 1921-től születtek, és 1920-ban papírforma szerint is házastársak lettek. Tíz gyermekükből hat élte meg a felnőttkort.

Fiai szerint János nem értett a mezőgazdasági munkákhoz, nyaranta a közeli városban kőművesek mellett dolgozott, ahol padlástapasztási és vályogvető ismereteit kamatoztatta. A dokumentumok 1931-ig szintén napszamosként tartják nyilván, 1932-től pedig zenészként. Annak ellenére, hogy nem értett a „muzsikához”, az idősebbek bevették bandájukba, megtanították egy-két fogásra, így biztosítottak családjá számára megélhetést. El-eljártak lagzikba és bálókba, de a muzsikálás is inkább olyan koldulásféle volt. Kiálltak a borospincék elé, ott játszottak a parasztoknak „hányóért” (borravalóért),

valamint köszönetni jártak házakhoz nevezetesebb névnapok és ünnepek alkalmával.

Felesége, Klára (1896-1962) a többi cigányasszonnyal járt a faluba koldulni, csirkeólat takarítani, kisebb kerti munkákat végezni, amiért élelmiszert kaptak. Együtt jártak gombát és csipkét szedni is, valamint súrolásra alkalmas kőport árultak a közeli város háztartásai számára.

A család szociális integrációja és a kisebbségi létformába való beépülése a két világháború közötti időszakban teljesnek mondható. Más alternatíva nem is létezett, csakis az endogén erős és gyenge kapcsolatok tudták biztosítani a megélhetést, a jövedelem rendszertelenségének hézagjait pótolni. Nem individuumként, hanem kisebbségi csoportként jelentek meg a többségi társadalom terében.

Ez azonban azt is jelenti, hogy szaporodtak az exogén jellegű gyenge kapcsolataik, de ezek még rendszertelenségük miatt nem adtak lehetőséget a minták átvételére. A gyerekeik is megjelentek az iskolában, de a szegénység, a ruhátlanság miatt írni-olvasni sem tanultak meg.

A gyerekek (Kálmán és János közös indulása)

P. Erzsébet unokái a falu határán kívül eső, a dédnagyapától örökölt házban kezdték életüket. A kis cigányház 4×4 méteres, nádas, zsúpszalmával fedett, amelyben a csikós sparhelten kívül nem nagyon volt más. Ruhájukat szögekre akasztották, ágyuk, takarójuk nem volt, földön feküdtek, kabátokkal fedték be magukat éjszakára. Asztal híján a földön ülve közös edényből, vagy állva ettek, nyári időszakban a ház előtt. Iskolába nem jártak, cipőjükruhájuk nem volt, télen bocskort kötöttek lábukra, vagy ellopták édesapjuk bakancsát. A tél a teljes elszigeteltség világát jelentette.

Gyerekkoruk nagy része a falu határán, a cigánysoron és legelőn telt el. A falubeliek idehajtották ki itatni és legeltetni állataikat, a faluszéli szegény gyerekek is ide jártak játszani. A legelő a szaporodó cigánygyerekek számára lehetőséget adott a többségi társadalommal való érintkezésre, a szegény gyerekekkel együtt mulatták az időt, és a gazdáknak is be-besegítettek az állatok gondozásába. Kálmán így ismerkedett meg egy parasztgazdával, aki magához vette cselédnek, János pedig így vált bojtárrá és csordássá.

1. Kálmán (1926–)

A harmincas évek második felében, 10–12 évesen került a parasztgazdához, aki fizetségként teljes ellátást biztosított számára, valamint szüleinek terményt juttatott. Több éven keresztül itt élt, dolgozott, megtanulta a mezőgazdasági munka összes fortélyát, az aratástól a szőlőmetszésig mindent. Kitérult előtte a többségi társadalom szociális világa és normarendszere. A gazdához való erős kötődése hozzásegítette, hogy a korabeli parasztfiúk is

befogadták társaságukba, együtt jártak szórakozni, udvarolni, leventébe gyakorlatozni. Családjával nem szakadt meg a kapcsolata, rendszeresen hazajárt, és édesanyja is gyakran meglátogatta.

1943-ban, valószínű, hogy háborús bevonulások miatt, már cigányokat is verbuváltak summás munkára. Az egész cigány közösség megmozdult, 20–25-en álltak be summásnak, Kálmán otthagyta gazdáját, és elszegődött P. bátyjával együtt. 1944-ben ismét summások, de ősszel őt, bátyját, édesapját behívták munkaszolgálatra. 1945 tavaszán került haza saját családjához.

1945–52 között a kevés munkalehetőség miatt csoportosan jártak dolgozni, többféle munkából éltek. A szomszéd falvakban gabonát csépeltek, ott-hon csordáskodtak, Kálmán vissza-visszatért régi gazdájához is napszámosként. A téli időszakban ipari munkával is próbálkoztak a kőszénbányában és a cementlapyárban. De a nyári mezőgazdasági kereseti lehetőség (termény télire) vonzóbb maradt számukra. Sajátos jövedelemszerzési forma volt a fahordás ezekben az években, amelyhez az egész közösség összefogására szükség volt. A közeli erdőkben összeszedett fát otthon felfűrészelték és felhasogatták, majd a városban csomókban árulták. A bevételből szűkösen kifutotta a család napi élelemszüksége.

Kálmán 1945-ben egy helyi cigány fiú révén megismerkedett a szomszéd faluban egy cigány lánnyal, Margittal. A szülők nem akarták „fahordó” cigányhoz adni lányukat, így 1948-ban megszöktek, ahogy az illett. Lakhatásuk megoldatlan, két évig vándoroltak a két falu és a két család között. Végül Kálmán szüleinél állapodtak meg 1950-ben.

Kálmán további munkahelyei

1950-ben egy cigány barátja bevitte a közeli kőbányába, ez volt az első munkakönyves állása. Párban dolgoztak, a nehéz fizikai munkát egészségügyi okok miatt ott kellett hagynia. 1953-ban már a falu határában épülő gyárnál vállalt munkát, a falurádióon keresztül értesült erről a lehetőségről. A munkabeosztás miatt (24 órás szolgálat, 48 óra pihenő) felesége nyomására átment a község területén működő fatelepre 1957-ben, ahol már testvérei és a helyi cigányok többsége dolgozott. Az üzem a közeli gyárhoz képest keveset fizetett, de a nyári hónapokban bezárt, így a nagy mezőgazdasági munkák idején jól tudtak keresni napszámosként. A hattagú brigádban Pista testvérel ketten cigányok, hamarosan brigádvezető lett. János öccse a másik brigádot irányítja, amely csak romákból áll, és amelyből lassan családi brigád vált. A két brigád között állandósult a rivalizálás.

Először 1950-ben lépett be a párt falusi szervezetébe, másodjára az 1960–61 környékén a fatelep munkahelyi alapszervezetébe, 1962-ben már a munkásórségnek is tagja volt. Főnökeivel, munkatársaival való kapcsolatát a kölcsönös megbecsüléssel lehet jellemezni, szakszervezeti bizalminak vá-

lasztották, és bekerült a pártvezetőségbe is, 1968-ban egyhónapos pártiskolái képzésben részesült. Kikérték véleményét, rendszeresen jutalmazták, többszörös kiváló dolgozó volt, és kormánykitüntetésben is részesült. Napi munkája mellett rendszeresen maszekolt, kolleganőjének férjével fát fuvaroztak a mészégető boksákhöz. Innen vonult nyugdíjba 1987-ben.

Ezt követően örként alkalmazták a munkásörtség parancsnokságán 1991-ig, annak felszámolásáig. Még ebben az évben a szomszédságukban megnyílt húsüzemben kezdett el dolgozni feketén, 1996-ig, a húsüzem áttelepüléséig itt tevékenykedett. Jelenleg is dolgozik, napszámos munkákat vállal szőlőben nyugdíjának kiegészítéseként.

A Hazafias Népfront felkérésére az ötvenes évek második felében két egymást követő ciklusban is tanácstag volt. Ebben az időszakban kijárta a telep villamosítását, a járdaépítést és kutak létesítését. Valamint egy új sor (utca) megnyitását a telepen, ahol házhelyeket mértek ki a cigány családoknak és neki is. Feladatai közé tartozott a cigány gyermekek iskolába való bekényszerítése, szinte minden nap ellenőrizte a gyerekek rendszeres jelenlétét az iskolában. Ebben az időszakban munkásiskolát szerveztek a falu analfabétái számára, itt formálisan elvégezte a 4 osztályt, de írástudatlan maradt.

Felesége, Margit és a gyerekek

1930-ban született 12 gyermekes cigány családban. Édesapja pályafenntartó munkás volt a helyi erdei vasútnál, és muzsikálással egészítette ki a család jövedelmét. Édesanyja állatokat nevelt, idősebb fiútestvérei summásnak jártak, soha nem éheztek. Hat osztályt végzett, írni-olvasni jól tud. A faluban pincelakásokban éltek a cigányok, csak két-három családnak volt „fennálló” háza, köztük az övéké is. Mikor férjéhez kerül 1948 decemberében, megretten az itteni szegénységtől. Tizennégyen laknak a 4×4 méteres házikóban, minden vágya, hogy önálló lakása legyen.

Sorban születtek gyermekeik: 1949: Ágnes, 1953: Margit, 1955: Terézia, 1957: Kálmán, 1960: Jutka. Egy abortuszon is átesett. A gyerekek elvégezték az általános iskolát, és Kálmán továbbtanult szakmunkásképzőben.

Gyorsan belerázódott a telep életébe, hamarosan ő is beállt a fahordó asszonyok csoportjába, amelyet mézhordással váltottak fel pár év múlva. A mészégetőktől vásárolt meszet behordták a közeli városba eladni. Férje fizetését megspórolta, sőt eldugdosta, családját az általa megkeresett pénzből látta el.

Férje tanácstagsága idején a körzeti orvos beszervezte a helyi Vöröskeresztbe. Közvetítő szerepet kellett vállalnia az orvos és a cigány lakosság között. A telepi asszonyok ezért kigúnyolták, „doktornőnek” nevezték. A

sok konfliktus miatt, amely veszélyeztette szociális integrációját, és endogén gyenge kötéseit, visszamondta ezt a megbízatást.

Ötödik gyermekének halála után, 1962-ben ment el dolgozni a közeli fa-telepre, ahol már férje és a helyi cigányok nagy része is dolgozott. A munka nehéz volt, különösen télen, hiszen a szabadban dolgoztak, a fizetés kevés. Ezekben az években textiljátékok készítésével tudott mellékkeresetre szert tenni. Legidősebb lánya ekkor már a gyárban dolgozott, ahová 1970-ben elcsábította édesanyját, mondván itt egy szál köpenyben lehet dolgozni. Új munkahelyén normán felül teljesített, jutalmat kapott, ezért nem cigány munkatársai kirekesztették, kabátját leköpködték, és a párttitkár is megsúgta neki, hogy ne tegye tönkre a normát. 1975-ben harmadik gyermeke születése után meghalt Margit lánya, magunkhoz vették három unokájukat, gyesre ment és felnevelték őket. A gyes lejártá után már nem ment vissza dolgozni, maszek munkákkal pótolta ki a család jövedelmét. Házakhoz járt festeni, meszelni, komplett festést-takarítást vállalt, így került össze az iskola igazgatónőjével. Állandó bejárónő lett nála, majd a lányánál is. Közben jószágokat is tartott, minden évben három-négy malacot öltek, hogy a család húskészlete meglegyen. 1992 körül ő is húsüzembe került, ahol már férje is dolgozott. Először a húsfeldolgozásnál alkalmazták, majd a tulajdonos lakását takarította. Beteg lett, ill. a húsüzem elköltözött, így tovább munkát nem vállalt.

Lakásútljuk

Első lakásukat 1953–55 között húzták fel még igazi naturális formában. Apósáék kunyhójához tapasztottak egy 4,5×4,5 méteres szobácskát kalákában. Igazi cigányház volt. A követ (tufát) a környékről hordták össze, a gerendának való fát az erdőről lopták, spórolt pénzüket a szükséges anyagok megvásárlására fordították.

Az ötvenes évek második felében, a harmadik gyermekük megszületése után kezdtek el építeni második lakásukat a telep új részén. Ez már igazi ház, téglából épült, cseréptető, egy szoba-konyha, amit később még egy szobával kitoldottak. (Egy időben építkeztek a testvérek az új soron.)

Harmadik lakásukra 1968-ban tettek szert. Ekkor került Kálmán pártiskolára, ahol tudomást szerzett a C-kölcsönről. Megvásárolta a falu szélén még meglévő üres telket, és a C-kölcsön segítségével építkezett, de jelentős segítséget kapott a munkahelyéről, ingyen, illetve jutányos áron jut hozzá az építkezéshez szükséges faanyaghoz. A C-kölcsön fejében állandó jelleggel ellenőrizték az építkezést. Az udvaron kutat fűrattak, mert nem volt divat kűtra járnai az új környezetben. Komfort nélküli két szoba konyhát építettek, mert ekkor még a falu sincs közművesítve. A szülők és a gyerekek összes keresete beépült a házba.

A negyedik házukat a 70-es évek végén építik. A fiuk is megnősült, az unokák hozzájuk kerültek, kicsi lett a ház. Saját telkükön, közvetlen a házukhoz csatolva építenek három szoba-konyhát. Margit falujában bontási anyagokból építkeztek a romák, innen jött az ötlet. Az iskolaigazgató, akinél Margit takarított, megírta kérvényüket, és szólt az érdekükben. A felesleges bontott anyagok értékesítéséből az egyéb költségeket is elő tudták teremteni. A nyolcvanas évek elején indult meg a falu közművesítése, a két házba bevezetették a vizet, gázt, fürdőszobát csináltattak. Az utcafrontra néző házat fiának ajándékozták még az építkezés éveiben. Az udvarban lévő nyári konyhát pedig egyik unokájuk családjá számára alakították át 2002-ben.

2. János (1928–)

János a telepen maradt, és az egykorú cigányfiúk társaságában mulatta az időt. Időnként eljártak a határba, megdézsmáltak a dinnyét, paradicsomot, szőlőt. Besegített édesanyjának a falusi munkákba, a gyűjtögetésbe, gombát, csipkét szedett, őrizte kisebb testvéreit. 12–13 éves korától bojtárnak állt, minden évben másnál szolgált. 3–4 mázsa búza volt az évi fizetsége, és némi sütemény ünnepek után. Téli időszakban eljárt a majorba is napszámba, ahol a cselédasszonyok reggelente ellátták kaláccsal, kenyérrel, szalonnával.

1943-ban két bátyja és az idősebbek elszegődtek summásnak a telepről, ő azonban fiatalabb lévén otthon maradt. Sok időt töltött B-ben, édesanyja családjánál, különösen jó kapcsolata alakult ki édesanyja testvérével.

16–17 éves, amikor megismerkedik Terézzel B-ben, aki édesanyja lánykori barátnőjének gyermeke volt. Mivel a szülők ellenezték a kapcsolatot, felhagyott a házasság gondolatával, azonban pár hónap elteltével nénye közvetítésével mégis csak egybe kerültek. 1945 őszén megszöktette az egy gyermekes özvegyasszonyt, majd B.-ban telepedtek le.

János ekkor alig múlt 17 éves. Apósa és sógora ekkor már a közeli község lemezgyárában dolgoztak. Apósa közbenjárására 1946-ban felvették őt is ide a nyári időszakra kőművesek mellé. Majd pár hónap múlva, 1947-ben szintén apósa kérésére véglegesítették, és rendes gyári munkára alkalmazták. János egy kis idő múlva átkérte magát a hengerműbe, ahol a lényegesen nehezebb munkáért kiemelten magas bért fizettek. Elviselhetetlen volt a forróság, de szégyenkezett visszakozni.

1945-55 között a család ingázott F. és B. között, János pedig hol a b-i lemezgyárban, hol pedig az e-i hadi üzemben dolgozott. Közben megtanulta apósától a kosárfonást, ő is beállt a családi kosárfonók közé, amit anyósa értékesített a közeli falvakban és üzemekben, de dolgozott kőművesként és mezőgazdasági napszámosként is.

1955-ben végleg haza költöztek, mivel megnyílt a házépítés lehetősége. Ekkor a helyi fatelepen vállalt munkát, ahol már édesapja, testvére és a helyi cigányok dolgoztak. Ahogy nőttek a gyerekek, egymás után álltak be apjuk mellé dolgozni az üzembe, végül zárt családi brigádot alkottak. Fontos számukra a jó kereset, sokat túlóráztak, hajtottak a teljesítménybérért. Szinte verseny alakul ki a brigádok között, de leginkább bátyja, Kálmán brigádjával folyt a versengés. 1979-ben egy teljesítményelszámolás során úgy érezte, hogy igazságtalanság érte, ezért egyik napról a másikra felmondott. Egy régebbi főnöke segítségével ez e-i bútorgyárban helyezkedett el, ahová pár nap múlva az egész családját is vitte. A családi brigádot hivatalosan fia képviselte, mert ő nem tudott írni-olvasni. Állandóan túlórázott a család, szombat-vasárnap, ünnepnapokon is bementek rakodni, ha arra szükség volt. János mindig pontosan számon tartotta a teljesítménybérüket és túlórapénzüket, és képviselte a család érdekeit. Dupláját keresték, mint a fatelepen, úgy érezte, hogy megbecsülik főnökei. 1989-ben nyugdíjba vonult, 1990-ben meghalt a felesége.

Nyugdíj mellett napszámosként szőlőbe járt kötözni, metszeni, kapálni, szüretelni, és gyerekeivel együtt dísznóvágásra, ill. húskimérésre specializálódott, amit a telepen élők között értékesít hitelbe.

Felesége, Teréz és a gyerekek

1925-ben született egy négy gyermekes cigány családban, ahonnan édesanyjuk is származott. Jómódú muzsikus család hírében álltak, első férje is zenészként került hozzájuk, akitől egy gyermeke született. Férje a második világháborúban életét vesztette. A lány szülei elleneztek a házasságot, ismételten muzsikust szerettek volna lányuk férjének. A szöktetés után azonban Jánost befogadták a családba.

Teréz b-i tartózkodásuk idején kosárfonással és lábtörlőkészítéssel egészítette ki a család jövedelmét, amit édesanyja értékesített. F-re költözve gyorsan integrálódott, beletanult ő is a fa- és méshordásba, a többi asszonymal együtt járta az erdőt és a városi piacot. Egy rövid ideig munkát vállalt a helyi cementlapgyárban, azonban másfél hónap múlva ott kellett hagynia férje tiltása miatt. Ez volt élete első és utolsó hivatalos munkahelye.

A hatvanas években a telepi cigány nők többsége már dolgozott, így elmaradt a fa- és méshordás. Teréz lábtörlők készítésével, amiért általában élelmet kapott a faluban, járult hozzá a család megélhetéséhez.

Gyerekek: 1945: József (előző házasságából), 1947: Teréz, 1949: János (meghal), 1950: Margit, 1952: Erzsébet, 1955: László, 1958: Zoltán, 1960: Mária, 1962: Antal, 1964: Jutka. Egyikük sem végezte el az általános iskolát, hamar beálltak dolgozni, és segédkeztek a kisebb testvérek gondozásában.

Antal, mivel nem nősült meg, soha nem hagyta el a szülői házat. Zoltánt elhagyta a felesége, így annak kisfiát János és Teréz nevelték fel.

Élete második felében már komoly betegségei voltak, 1990-ben halt meg.

Lakásútjuk

1945-1955 között vándoroltak B. és F. között, mert igazán sehol sem volt helyük, nem fértek el a szülők kis lakásaiban. Apósa B-ben felhívta nekik ugyan egy kis szobát, amelyhez még a lemezgyárból is kapott rozsdás lemezlapokat segítségként. De ez nem lehetett valami tartós építmény, mert József megemlítette, hogy apósa három házat is épített neki.

Az ötvenes évtized közepén új utcát nyitottak a telepen, így lehetővé vált számukra is az építkezés. Az egy szoba-konyhás lakás házi kivitelezésű, melynek belmagassága a pénz hiánya miatt alacsony lett. Ahogy növekedtek a gyerekek és házasodtak, egy-egy szobával bővült az épület, ill. a kirepült gyerekek helyére a frissen házasodottak költöztek.

A kilencvenes évek elején János összeszedte családját. Jelenleg egy háztömbben él Antalón és Zoltánon kívül Mária és Jutka családjával, unokáival és dédunokáival.

A lakás komfort nélküli, mivel a telepről hiányoznak az alapvető közművek.

Kálmán és János társadalmi integrációja

A testvérek fentebb ismertetett élettörténete mentén most megpróbálom feltárni, hogy egyes életszakaszaikban milyen jellegű kötések, illetve kapcsolatokat használtak, és ezek mennyiben járultak hozzá társadalmi integrációjukhoz, ill. meddig jutottak ebben a folyamatban.

Kálmán

Élettörténeti Esemény	Cigány közösségen belüli kapcsolatok		Többségi társadalmon belüli kapcsolatok	
	Erős kötés	Gyenge kötés	Erős kötés	Gyenge kötés
Gyermekkor	+	+		+
Gyermekkor munkavállalás			+	+
Házasságkötés		+		
Munkavállalás (summásság)	+	+		+
Munkavállalás (1945-50 között)		+	+	+
Munkavállalás (1950-57 között)				+

Munkavállalás (1957–87 között)	+	+		+
Munka melletti jövedelemszerzés				+
Nyugdíj utáni jövedelemszerzés				+
Első lakás	+	+		
Második lakás	+	+		+
Harmadik lakás	+			+
Negyedik lakás		+	+	+
Munkahelyi kapcsolatok	+	+	+	+
Közéletben való részvétel		+		+
Összesen:	7	10	4	13

Mint az előzőekben feltártuk, *Kálmán* lényegesen nagyobb társadalmi térben mozgott, mint öccse. Gyermek és ifjúkorában családja és cselelése révén szert tett olyan endogén és exogén társadalmi kapcsolatokra, erős és gyenge kötésekre, amelyek segítségével a cigány közösségben és a többségi társadalomban is jól tudott közlekedni. Kapcsolatai fele-fele arányban oszlanak el az endogén, ill. exogén társadalmi szféra között.

Kisebbségi csoportján belül is inkább támaszkodott a gyenge kötésekre (10) az erősekkel (7) szemben, hiszen ezeken keresztül tudott hozzájutni olyan új információkhoz, amelyek segítették munkavállalását, jövedelemszerzését, életkörülményeinek javítását, ill. védelmet biztosítottak a többségi társadalomban (pl. páros, ill. csoportos munkavállalás), különösen a negyvenes évek második felében és az ötvenes években, mikor az egész társadalom átforgatózott.

Azonban a szűkebb család erős kötései, mint „hátszág”, mindig jelentős maradtak életében, a házasságának első éveiben szülei fogadták be, ők segítettek a gyereknevelésben, a házépítésben, életének jelentős részében bátyja közvetlen munkatársa, akihez mindvégig szorosán kötődött.

A többségi társadalomhoz fűződő viszonya sokkal inkább a gyenge kötések (13) nyugszik, de a viszonylag kevés erős jellegű kapcsolatai (4) szinte sorsfordító jelentőségűek. Például a parasztgazda, aki nemcsak a mezőgazdasági munkákra tanítja meg, hanem bevezette a többségi társadalomba is, vagy az igazgató, aki lakásuk építésénél járt közben. Ezek azonban nem helyettesítették a szociális integráció erős kötéseit, hanem azok mellett működtek, és kapocsként szolgáltak a gyenge kötések felé. A munkatársi kapcsolatok, az alkalmi és tartós ismeretségek olyan erőforrásokhoz jutatták, amelyek nemcsak jövedelemben, életszínvonalban hoztak pozitív változást

életében, hanem emelték társadalmi presztízsét és önbecsülését is. Példaként említeném a jutalmakat, a kitüntetéseket, a „második” gazdaságba való bekapcsolódását.

János

Élettörténeti Esemény	Cigány közösségen belüli kapcsolatok		Többségi társadalmon belüli kapcsolatok	
	Erős kötés	Gyenge kötés	Erős kötés	Gyenge kötés
Gyermekkor	+	+		+
Gyermekkori munkavállalás	+			+
Házasságkötés	+			
Munkavállalás (1945–1955)	+	+		
Munkavállalás (1955–1979 között)	+	+		+
Munkavállalás (1979–89 között)	+			+
Munka melletti jövedelemszerzés (túlóra)	+			+
Nyugdíj utáni jövedelemszerzés	+	+		+
Első lakás	+	+		
Második lakás	+	+		
Munkahelyi kapcsolatok	+	+		+
Összesen	11	7		7

Ahogy a táblázat is mutatja, *János* életében az endogén kapcsolatok domináltak (18) az exogénnal szemben (8). Jóformán csak cigány közösségének kevés és egyre kimerülő erőforrásait tudta mozgósítani. Az erős szociális integrációja mellett nem volt lehetősége olyan exogén kapcsolatokra szert tenni, amelyek elősegítették volna számára a többségi társadalomban való eligazodást, annak erőforrásainak tényleges hasznosítását.

A „külvilágban” is szüksége volt családjára, közössége védelmére, csak közelükben érezte magát biztonságban, egy brigádban dolgoztak, együtt változtattak munkahelyet, jelenleg is együtt laknak. Valószínűleg ez is jelentősen akadályozta az exogén erős és gyenge kötéseinek kialakulását) kialakítását.

Vitathatatlan, hogy a kisebbségi csoportjának teljes jogú tagja, azonban a többségi társadalom felől nézve csak a rendszerintegráció szintjéig jutott el, részt vett a formális gazdaságban, igyekezett megfelelni a követelmények-

nek. Nyugdíjas, jelenlegi megélhetése minimális szinten biztosított, viszont életkörülményei a cigánysoron mélyen a társadalmi átlag alatt vannak. Azonban az exogén erős kötések teljes hiánya és a kevés gyenge kötések miatt társadalmi integrációja nem valósulhatott meg.

Két következtetés

A fenti elemzés azt mutatja, hogy a kapcsolathálózati elmélet alkalmas keret lehet a cigányság társadalmi integrációjának, belső nehézségeinek és bonyolult összefüggéseinek feltárására. Persze, egy testvérpár életútja még nem ad választ arra a kérdésre, hogy mennyi és milyen minőségű endogén-exogén erős és gyenge kötésekre van szükség a cigányság társadalmi integrációjához. De azt eléggé jól szemlélteti, hogy ezek szoros egymásba fonódása hozza létre az integrációt, tehát az etnikai tudat vagy jelleg tagadásával nem jöhet létre az.

A két életútból az is látható, hogy sorsszerű véletlenek is szerepet játszanak annak a szociális kompetenciának az elsajátításában, amelyek megkönnyítik a romák eligazodását a többségi társadalomban. Amennyiben a cigányság társadalmi integrációjáról beszélünk, érdemes lenne azon is elgondolkodni, hogy miként lehetne ezeket a „sorsszerű véletleneket” „állandó közvetítőként” intézményesíteni.

Irodalom:

- Liégeois, Jean-Pierre (1987) Governments and Gypsies: from rejection to assimilation. In: Rao, Aparna editor *The Other Nomads* 357–372. Köln–Wien: Böhlau
- Lin, Nan (1987) *Social Resources and Social Mobility: A Structural Theory of Status Attainment*. State University of New York, Albany.
- Granovetter, Mark (1982) *The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. Social Structure and Network Analysis*. Sage Publications, Beverly Hills 105–130.
- Habermas, Jürgen (1981) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. ELTE é.n.
- Farkas Zsuzsanna (2002) Interjú P.K.-val és feleségével
- Farkas Zsuzsanna (2000) Interjú P. J.-vel
- Heves Megyei Levéltár IV-416)169
- Heves Megyei Levéltár IV-417)170
- Heves Megyei Levéltár VIII-193)1
- Heves Megyei Levéltár VIII-193)2
- Heves Megyei Levéltár VIII-193)3